

Lublin, 7 lutego 2022 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej p. mgra Rafała Borkowskiego pt.

Samuel Beckett's Signature in Years 1929-1938. Signature as the Reflection on the Thought

Process: Language, the Neutrum and Memory

Tytuł rozprawy trafnie odzwierciedla zainteresowania badawcze Autora, który w swej niezwykle interesującej dysertacji podejmuje próbę określenia najważniejszych aspektów wczesnej twórczości Samuela Becketta. Zagadnienie to p. mgr. Borkowski omawia w oparciu o utwory literackie oraz eseje irlandzkiego noblisty powstałe w latach 1929-1938. Interdyscyplinarne ramy konceptualne rozprawy stanowią studia z pogranicza filozofii, semiotyki oraz teorii kultury i literatury, takich myślicieli jak Jacques Derrida, Juri Łotman, Derek Attridge, Umberto Eco, Maurice Blanchot czy Henri Bergson.

Jak wskazuje tytuł, kategoria sygnatury stanowi centralny element siatki pojęciowej, która zostaje przedstawiona w pierwszej części rozprawy. W otwierającym dysertację rozdziale Doktorant przeciwstawia ją takim kategoriom jak styl czy maniera i wskazuje, że oddaje ona lepiej istotę twórczości danego artysty, którą – w oparciu o rozważania Derridy na temat podpisu i wydarzenia, łotmanowskie pojęcie nazwy własnej oraz koncepcję jednostkowości literatury zaproponowaną przez Attridge'a – postrzega jako paradoksalnie powtarzalne jednostkowe wydarzenie, które konstytuuje się w akcie odbioru. Bardzo wartościowe poznawczo ustalenia p. mgra Borkowskiego zakłóca jedynie pozornie niewielkie, ale jednak istotne zniekształcenie definicji jednostkowości Attridge'a. Na str. 20 czytamy, że definiuje on jednostkowość jako „a cultural object [that] consists in its difference

from all other objects [...]”, podczas gdy w oryginale pojawia się sformułowanie „the singularity of a cultural object consists in its difference from all other objects [...]” (Attridge 63). A zatem jednostkowość to nie tyle konkretne dzieło, co abstrakcyjna jakość i warto byłoby to podkreślić, tym bardziej, że w toku swych dalszych rozważań Doktorant używa tego terminu w takim właśnie znaczeniu.

Rozdział drugi rozprawy, zatytułowany w spisie treści „Example of signature as the event: the poem „Echo’s Bones”, a w samej treści rozprawy „The artistic signature of Samuel Beckett” otwiera krótka interpretacja wiersza Becketta „Echo’s Bones” w kategoriach Derridy i Attridge, która okazuje się być jedynie wstępem do dalszych rozważań teoretycznych. Doktorant uzupełnia ich rozumienie wydarzenia o dużo bardziej formalistyczną definicję tego pojęcia wprowadzoną przez Jurija Łotmana w *Strukturze tekstu artystycznego*, a w kolejnym podrozdziale zestawia rozważania Eco dotyczące procesu recepcji i interpretacji z namysłem Łotmana nad rolą eksplozji w semiosferze. Kluczowy dla ram metodologicznych rozprawy jest kolejny podrozdział, w którym Doktorant dowodzi wyższości pojęcia *sygnatura* nad pojęciem *poetyka* w stosunku do celów swej rozprawy. W oparciu o wybrane definicje i przykłady użycia tego drugiego pojęcia, p. mgr Borkowski odrzuca je jako zbyt statyczne i ogólne, a następnie przechodzi do przedstawienia definicji sygnatury, będącego syntezą wcześniejszych rozważań. W bardzo interesującym i wartościowym poznawczo ujęciu Doktoranta pojęcie to obejmuje paradoksalnie powtarzalne w swej jednostkowości wydarzenie polegające na tworzeniu oraz recepcji nowych znaczeń w obrębie semiosfery. Pozwolę sobie jedynie na marginesie zauważyć, że stwierdzenie, iż jest ono synonimem takich terminów jak charakter George’a Steinera, jednostkowość Attridge’a, nazwa własna Łotmana, czy też wydarzenie Derridy (str. 40) wydaje się być zbyt daleko idące, choćby z tego

względu, że nie oddaje sprawiedliwości wcześniejszej szczegółowej analizie punktów styucznych i rozbieżności pomiędzy tymi kategoriami.

Kolejny podrozdział, wbrew deklaracji ze strony 42, że będzie poświęcony teoretycznemu przedstawieniu trzech kluczowych elementów sygnatury Becketta, wyróżnionych przez Doktoranta: językowi, neutrum i pamięci, okazuje się być 2-stronicowym omówieniem niekonsekwencji czy też płynności jako dominanty ścieżki artystycznej wybranej przez Becketta. Dopiero z kolejnego podrozdziału dowiadujemy się jaka koncepcja języka wyłania się z zainteresowania Becketta językami obcymi oraz jego wczesnych pism.

Twórcze połączenie refleksji Derridy na temat semiotyki podpisu oraz wydarzenia z koncepcjami jednostkowości Attridge'a i semiosfery Łotmana, uzupełnione o rozważania takich badaczy jak Steiner czy Linda Hutcheon, niewątpliwie świadczy o odwadze badawczej Doktoranta i umiejętności formułowania oryginalnych tez oraz konstruowania własnej siatki pojęciowej, która w toku dalszych rozważań okazuje się być zdecydowanie adekwatnym narzędziem, pozwalającym uchwycić istotę wczesnej twórczości Becketta. Tym bardziej czuję się zobowiązany stanąć w obronie pojęcia poetyka, zarówno w jego pierwszym arystotelesowskim rozumieniu, jak i późniejszych teoretyczno-literackich wcieleniach. Tezę, że Arystotelesa bardziej interesuje umiejętność tworzenia poezji niż jej natura i pochodzenie (str. 36) można łatwo podważyć, odwołując się do początkowych rozdziałów *Poetyki*, dotyczących dokładnie tego zagadnienia, czy też przywoływanych do dzisiaj fundamentalnych rozważań Stagiryty na temat różnicy między poezją a historią. Nie do końca jest też dla mnie jasne, dlaczego definicja poezji Percyego Bysshe Shelleya zacytowana na stronie 36 staje się w ujęciu Doktoranta definicją poetyki. Pojęcia te należą do dwóch różnych porządków i nie powinny być traktowane wymiennie, a tak się dzieje w tej części rozprawy (por. str. 36 „After Aristotle, numerous authors attempted to characterise the

nature of poetics; one might wish to mention such works as Nicolas Boileau's *Art of Poetry* (1674), William Wordsworth's preface to *Lyrical Ballads* (1802) and Samuel Taylor Coleridge's *Biographia Literaria* (1817)". O ile w pełni zgadzam się, że poetyka w szerokim znaczeniu teorii literatury nie jest właściwym określeniem tematu rozprawy, o tyle nie jestem przekonany czy definicja poetyki jako „'implicit principles' of the author" – zacytowana na stronie 37, ale nieopatrzona komentarzem – nie ma bezpośredniego związku z tym, co Doktorant określa mianem sygnatury pisarza. Pewne wątpliwości wzbudza również sama struktura tego rozdziału, co starałem się zasygnalizować poprzez powyższe szczegółowe omówienie jego konstrukcji. Rozważania na temat takich pojęć jak poetyka, wydarzenie czy też eksplozja stanowią kontynuację dyskusji teoretycznej z rozdziału pierwszego. Z kolei, podejście Becketta do języka wydaje się zasługiwać na osobny rozdział, tak jak to się stało w przypadku pozostałych aspektów jego pisarskiej sygnatury: neutrum (rozdział 3) oraz pamięci i czasu (rozdział 4).

I tak, w rozdziale trzecim klasyczne rozumienie pierwszego z tych pojęć, wprowadzone do dyskursu humanistycznego przez Maurice'a Blanchota, zostaje zestawione z kategorię le Dehors Michela Foucault oraz pojęciami aporii i redukcji fenomenologicznej. Opierając się na wybranych przykładach z wczesnej twórczości Becketta, Doktorant przekonująco dowodzi, że stworzona w ten sposób siatka pojęciowa odzwierciedla jego dążenie do stworzenia neutralnej przestrzeni możliwości, która wymyka się mechanizmom semiotycznym języka naturalnego, a jednocześnie odsłania jego aporetyczność. Pewne wątpliwości wzbudziła we mnie jedynie interpretacja bezładnej rozmowy podczas przyjęcia z opowiadania „A Wet Night” jako nieudanej próby osiągnięcia aporii (str. 78), którą równie dobrze można potraktować jako mimetyczne przedstawienie kakofonii wyrwanych z kontekstu urywków wypowiedzi, charakterystycznej dla spotkania dużej grupy osób w niewielkim pomieszczeniu.

W rozdziale czwartym Doktorant rozwija koncepcję czasu i pamięci Henri Bergsona poprzez skonfrontowanie jej z kategorią granicy Łotmana. Rozważania filozoficzne zostają uzupełnione o trafnie dobrane odniesienia do tekstów Becketta oraz faktów biograficznych, świadczących o wpływie francuskiego filozofa na pisarza. Jak słusznie podkreśla p. mgr Borkowski, motywy związane z funkcją pamięci oraz ideą zatrzymania czasu w celu obserwacji jego upływu stanowią kolejny istotny element poetyki Becketta. Rozdział ten zamyka bardzo przydatne podsumowanie głównych aspektów sygnatury artystycznej bohatera rozprawy.

W części drugiej dysertacji mamy od czynienia z odwróceniem proporcji między namysłem teoretycznym a analizą tekstową. I tak, w rozdziale pierwszym poświęconym dwóm wczesnym esejom Becketta „Dante ... Bruno ... Vico ... Joyce” oraz „Proust”, p. mgr Borkowski precyzyjnie rekonstruuje wpływ idei tytułowych myślicieli i pisarzy na kształtowanie się zarysowanych w pierwszej części kluczowych aspektów estetyki irlandzkiego noblisty. Rozdział drugi poszerza pola badawcze o wymiar intertekstualny. W oparciu o analizę dwóch opowiadań ze zbioru *More Pricks than Kicks* Doktorant wykazuje, że Beckett twórczo przekształca motywy i symbole zaczerpnięte z jednej strony z dzieł innych pisarzy, takich Dante Alighieri czy Wiliam Szekspir, a z drugiej z własnych tekstów. To osadzenie pojedynczych tekstów w sieci zewnętrznych intertekstualnych relacji zostaje w następnym rozdziale skontrastowane z zabiegami nadającymi jedynej wydanej przed wojną powieści Becketta, *Murphy*, cechy zamkniętego systemu. P. mgr Borkowski ma rację, kiedy stwierdza, że symbole zaczerpnięte z języka naturalnego zostają w tym utworze podporządkowane centralnemu znakowi, którym jest tytułowy bohater. On sam jawi się jako świadomość, która podejmuje próbę odseparowania się zarówno od świata zewnętrznego, jak i zwerbalizowanych myśli. Ostatni rozdział rozprawy poświęcony jest opowiadaniu

„Echo's Bones,” napisanemu w roku 1933 i opublikowanemu dopiero w 2014. W ujęciu Doktoranta, ta odrzucona pierwotnie przez wydawcę ostatnia część *More Pricks than Kicks* nie tylko stanowi paradoksalnie logiczne zakończenie tego tomu, scalające wyróżnione w rozprawie trzy główne aspekty poetyki Becketta, ale także staje się łącznikiem między jego wczesnymi tekstami, z którymi wchodzi w złożoną sieć relacji intertekstualnych, a późniejszymi dziełami, w których powracają takie kluczowe symbole tego tekstu jak głos czy urna.

W konkluzji rozprawy Doktorant podkreśla, że wyróżnione przez niego główne aspekty sygnatury artystycznej Becketta są wzajemnie powiązane i tworzą system operujący zarówno wewnątrz, jak i pomiędzy jego wczesnymi tekstami, w których redukcja znaczenia słów do pojedynczego znaczenia kieruje podmiot, a wraz z nim czytelnika ku neutrum, nigdy w pełni nieosiągalnemu ze względu na nieusuwalną znaczeniowość języka naturalnego. Podobną porażką, która paradoksalnie okazuje się być artystycznym sukcesem, kończą się próby osiągnięcia stanu bergsonowskiej czystej pamięci poprzez symbole o celowo zawężonym znaczeniu. Doktorant zauważa, że te pozornie bezcelowe próby osiągnięcia neutrum stanowią istotę całej twórczości Becketta, a jednocześnie stwierdza, iż zaproponowane w rozprawie ujęcie jego wczesnych utworów warto byłoby skonfrontować z jego późniejszymi tekstami. Szkoda, że sam nie pokusił się o choćby szkicowe przedstawienie tego zagadnienia w konkluzji, choć zdaję sobie oczywiście sprawę, że analiza pełnej ewolucji tego, co Doktorant określa mianem sygnatury Becketta wymagałoby napisania oddzielnej rozprawy.

Lektura kolejnych części rozprawy utwierdza czytelnika w przekonaniu, że p. mgr Borkowski jest kompetentnym badaczem, który efektywnie łączy refleksję nad złożonymi kategoriami filozoficznymi i teoretycznoliterackimi z wnikliwym odczytaniem wczesnych tekstów Becketta, umiejętnie opierając się przy tym na informacjach biograficznych. Jak już

sygnalizowałem, na szczególne podkreślenie zasługuje sformułowana przez Doktoranta i konsekwentnie rozwijana definicja sygnatury artystycznej. Kompozycja pierwszej części pracy, w której rozważania teoretyczne ilustrowane są przykładami zaczerpniętymi z wczesnej twórczości Becketta, nasuwa jednak pytanie o relację między modelem teoretycznym a przedmiotem analiz przedstawionych w rozprawie. Momentami odnosiłem bowiem wrażenie, że Doktorant bada nie tyle adekwatność kategorii wprowadzonych w części pierwszej rozprawy do twórczości Becketta, co przystawalność jego tekstów do założonych a priori kategorii. W tym kontekście zastanawia mnie także czy użycie w tytule rozprawy frazy „reflection on”, a nie „reflection of” było celowym zabiegiem.

Oceniając stronę techniczną rozprawy, stwierdzam, że została napisana ładną akademicką angielszczyzną, jednak z recenzenckiego obowiązku przedstawiam poniżej najbardziej istotne potknięcia redakcyjne oraz językowe:

- rozbieżność między spisem treści a tekstem właściwym, jeśli chodzi o tytuł rozdziału 1 (The Signature of Samuel Beckett vs. The Concept of the Signature) oraz rozdziału 2 (sygnalizowana już wcześniej);
- problemy z pisownią/pomyłone słowa, tworzące momentami znaczenia, które wydają się przeczyć intencjom Autora, na przykład: Such a definition is explicably in favour of defying [**defining ?**] the idiom we are deliberating on as the signature, not a style (str. 20); The above relation between movement and silence implies that, [sic] a concussion [**conclusion**] can be drawn (str. 158); the self-referentially [**self-referentiality ?**] of symbols (str. 163)
- użycie w całej rozprawie czasownika *inscribe* jako nieprzechodniej „kalki” polskiego *wpisywać się*: Hill’s words on aporia inscribe in the theory of neutrum (str. 77)
- umieszczanie w konstrukcjach z dopełniaczem saksońskim przymiotnika, odnoszącego się do rzeczownika, przed dopełniaczem: a continuous subject’s struggle (str. 69); in other Beckett’s texts (str. 146); a mysterious Murphy’s flatmate (str. 170); latter Beckett’s oeuvre (str. 186).

Powyższe usterki nie wpływają w żaden sposób na ocenę merytoryczną rozprawę, jako że są zapewne wynikiem pośpiechu lub przeoczenia i mogą być łatwo usunięte.

Przechodząc do końcowej oceny rozprawy, pragnę podkreślić, że niewątpliwie poszerza ona naszą wiedzę na temat wczesnej twórczości Samuela Becketta. Zaproponowana przez Doktoranta kategoria sygnatury oraz jej trzy główne aspekty – język, neutrum i pamięć – trafnie opisuje jej istotę, a bardzo dobrze dobrane przykłady i odwołania do pracy krytycznych potwierdzają słuszność przyjętych przez niego założeń oraz świadczą o jego doskonałej orientacji zarówno w dziełach Becketta, jak i w stanie badań nad jego życiem oraz twórczością. Na szczególną pochwałę zasługuje także swoboda z jaką p. mgr Borkowski porusza się pomiędzy koncepcjami filozoficznymi i teoretycznoliterackimi wywodzącymi się z odmiennych szkół i tradycji. O jego samodzielności badawczej świadczy również krytyczny namysł nad ogólnie przyjętymi pojęciami literaturoznawczymi, który skłonił go do przedstawienia własnego rozumienia sygnatury artystycznej, będącego syntezą kategorii zaproponowanych przez wcześniejszych badaczy.

Tym samym, przedłożona do oceny dysertacja w pełni spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim przez stosowne przepisy, to jest stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktoranta w zakresie literaturoznawstwa, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Z pełnym przekonaniem wnoszę zatem o dopuszczenie p. mgra Rafała Borkowskiego do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Dr hab. Grzegorz Maziarczyk, prof. KUL